

Проведення науково-практичних конференцій особливо важливим є для тих студентів, які в подальшому планують займатися викладацькою діяльністю.

Сьогодні ми спостерігаємо розвиток тенденцій до міфологізації культури, масової свідомості. Часто під сумнів ставляться цінності та можливості пізнання світу, помітним є зростання інтересу до містики, астрології, ненаукових теорій. У цьому руслі актуального значення набуває усвідомлення студентською молоддю ролі науки, техніки та освіти у вирішенні глобальних світових проблем, ознайомлення із історією науки і техніки в Україні як складової культури,

а також з сучасним станом наукових досліджень.

Досвід проведення таких конференцій у НТУУ «КПІ» в 2002—2007 рр. свідчить, що обговорення питань розвитку фундаментальних ідей та теорій природознавства, історичних аспектів становлення фізико-математичних та технічних наук в Україні в світовому контексті, висвітлення ролі академічних інститутів України у формуванні нових наукових напрямів тощо сприяють підвищенню якості фізичної освіти в технічному університеті, розвитку творчих здібностей та підтримці обдарованої студентської молоді, обміну знаннями і набуттю перших навичок проведення самостійної науково-дослідницької роботи.

Національний технічний університет України «КПІ»

Н. В. Перев'язко

КОНЦЕПЦІЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ДУХОВНО-ІСТОРИЧНИХ ПАРАДИГМ

Відмінною рисою сучасного розвитку науки та культури є усвідомлення фундаментальної ролі релігійних традицій у формуванні і детермінації соціокультурних та історико-цивілізаційних процесів [1—3]. У цих умовах визріла необхідність у створенні узагальнюючої наукової концепції, в якій би найшла відображення фундаментальна роль релігійних установок в ієрархічній системі організації знання. Розробці такої концепції і присвячена ця стаття.

Запропонована концепція відходить від сучасної наукової класифікації культурно-історичного розвитку, оскільки в її основі міститься ідейна позиція абстрактної об'єктивності, яка не розглядає зміст релігійно-філософських традицій з погляду істини, а дає лише формально-байдужий їх опис. Наприклад, такі сутніс-

но протилежні релігійні вчення, як православ'я, католицизм і протестантизм, об'єднують у рамках християнської світової релігії. Але абсолютно неприйнятно розглядати відношення між ними в загальному сенсі. Кожна християнська номінація відношення до інших традицій тлумачить на основі свого розуміння змісту істини. Так, з погляду православного світобачення католицизм і протестантизм слід віднести до квазіхристиянських учень. У свою чергу католицизм і протестантизм заперечують істинність православ'я. Сучасні науки та культура знаходяться під переважним впливом саме католицько-протестантського світогляду і не враховують не менш фундаментальні та впливові традиції Сходу. Зрозуміло, що Новоевропейська цивілізація дає однобічну карти-

ну світу та нав'язує лише одну з можливих систем цінностей, яка впливає з католицько-протестантського світосприймання.

Тому пропонується концепція фундаментальних духовно-історичних парадигм. В основу її покладено релігійні й релігійно-філософські традиції, зміст яких тлумачиться з позиції східної патристики (яка розглядається як абсолютний ідеал і методологічна основа визначення і характеристики фундаментальних парадигм). Парадигми отримують назву фундаментальних внаслідок того, що виступають вищими інтегральними духовно-історичними константами, які детермінують всі інші культурно-цивілізаційні процеси. Інакше кажучи, фундаментальні парадигми — це гранично загальні історичні точки зору на об'єктивний і трансцендентний світи з погляду православного світогляду як єдиної духовної істини. Чому саме світові релігії є фундаментальними, гранично загальними парадигмами? Через ту причину, що всі інші феномени — філософські, культурні, наукові — мають обмежений характер. Саме релігійна система є загальною формою, яка ставить за головне відношення між трансцендентним та іманентним світом. Релігійна традиція дає відповідь на екзистенційні питання життя людини, розкриває його сенс. Духовне життя виступає визначальним підґрунтям тієї або іншої культури. Релігійна традиція, як правило, поділяється значною частиною суспільства і має відносно тривале існування.

Близьку позицію в цьому питанні займає С. Які — американський професор (фізик), історик науки та священник Римської католицької церкви, чернець-бенедиктинець, член Папської академії наук. У його підході релігія займає панівне становище у фор-

муванні культури, яка, у свою чергу, або створює, або не створює умови для виникнення та існування науки. Окрім того, католицький теолог стверджує наявність прямого впливу релігійних догматів на наукове знання в його логічному і змістовному аспектах [3]. На наш погляд, релігія є фундаментальною установкою, що визначає культурні феномени, але діє вона більш опосередковано. Подібні погляди висловлює і М. Бубер: «Истинный характер эпохи достовернее всего усматривать в преобладающем в ней типе взаимоотношений между религией и действительностью» [1, с.346].

Таким чином, у зміст висунутої концепції покладено православне світобачення, основу якого становлять норми і критерії думок стародавніх Святих Отців у християнському еллінізмі. У зв'язку з цим візантійська нормативність визначається винятково і єдино православною. Історія свідчить, що будь-яке відхилення від цього ідеалу призводить до втрати «вірного шляху в п'яті долини» і трагічних помилок [4]. Східну патристику відрізняють суворі вимоги до чистоти віровчення, усвідомлення чітких його меж, безкомпромісна боротьба впродовж всієї історії проти, на перший погляд, найнезначніших відхилень від істини. Зрозуміло, що бачення історії християнства і неправославних традицій відрізняються від концепцій класифікацій і оцінок, які формувалися в межах інших вчень.

Ми відносимо католицизм і протестантизм до антропоцентричної парадигми. Обґрунтування такої думки буде подано безпосередньо при описі самих фундаментальних парадигм. Навпаки, в сучасній історії науки досить часто ототожнюється західне християнство з християнством взагалі.

1. Теоцентрична фундаментальна духовно-історична парадигма (ТФП)

Зміст ТФП збігається із цілісним вченням Східної Церкви і є його концептуалізацією. Концептуалізація передбачає переклад у понятійну форму непотрійного змісту. Розуміючи, що цей переклад має умовний характер, ми обґрунтовуємо свої думки на результатах накопиченого в цій сфері історичного досвіду Церкви. Саме знання в християнстві не є самоціллю, а засобом і умовою спасіння людини — її обоження та безпосереднього єднання з Богом. Якщо говорити про знання в християнській Церкві, то його принципова відмінність від філософського і наукового полягає в тому, що отримання його відбувається в результаті поєднання з таїнством (благодаттю). Цей союз знання і благодаті забезпечує можливість адекватного розуміння як вчення Церкви, так і навколишнього світу. Кажучи інакше, християнське знання еклесіологічне, а отже, сакраментальне.

ТФЛ включає такі вчення: тріадологію, онтологію, ангелологію, антропологію, христологію, еклесіологію, сакраментологію, сотеоріологію, есхатологію та ін. Всі перераховані вчення мають внутрішній логічний зв'язок і взаємно визначають одне одно. Наріжні положення християнського вчення Східної Церкви викладені в догматичному богослів'ї. Слід відразу зазначити, що зміст догматичних визначень має абсолютне значення і не може бути змінений. Це обумовлено тим, що джерелом цих положень є сам Бог, що діє в Церкві через його членів. Тому змінювати будь-що в догматах означає спотворення (перекручення) природи Божества. Незначні зміни в змісті догматів призводять до помилкового напрямку в

духовному житті адепта і, зрештою, до подальшої його духовної загибелі. У філософському середовищі поширена точка зору, що грецька філософія епохи еллінізму лягла в основу догматичного богослів'я Вселенської Церкви. Насправді історичні спроби (Оріген, аріанство) трактувати християнське вчення в дусі неоплатонізму були відкинуті Церквою. Грецька філософія й іманентна логіка, що лежить в її основі, виявилися не здатними адекватно розкрити в понятійній формі зміст християнського вчення. Тому перед Церквою постало завдання створити нову систему понять, використовуючи старогрецьку мову і філософію. От як пише про цей найважливіший етап у житті Церкви прот. Георгій Флоровський у книзі «Восточные Отцы IV века»: «В богословских спорах развивается и крепнет верующее сознание. И апостольское предание веры раскрывается и опознается, как благодатная премудрость, как высшее любомудрие (или философия), — как разум истины и истина разума. Через умозрительное постижение и усвоение опыта веры преобразуется и претворяется самая стихия мысли. Вырабатывается новый строй понятий. И не случайно древние отцы с таким вниманием и настойчивостью занимались терминологическими вопросами. Они старались отыскать и отчеканить, утвердить «богоприличные» слова, которые точно и твердо выражали бы и ограждали истины веры. Это не была забота о словах, о пустых словах. Слово есть одеяние мысли. И словесная точность выражает отчетливость и твердость мысленного видения и познания. Отеческое богословие и стремилось к отчетливости умозрительного исповедания — к закреплению живого предания Церкви в гибких формах богословского мировоззрения» [3, с.24—25].

Таким чином, православне християнське вчення з урахуванням запропонованого підходу становить теоцентричну фундаментальну духовно-історичну парадигму. Згідно з нею єднання з Богом (теозіс) є вищою метою і сенсом існування людини. Етичне і мирське благополуччя знаходяться в безпосередній залежності від Божої волі. Практична діяльність зосереджується на єдиній умові спасіння (єднання) — виконання заповідей Божих. Процес пізнання спрямований на пізнання Божої волі як відносно кожної конкретної людини, так і цілих народів. Розуміння християнських істин отримується не власними зусиллями людського розуму, а під впливом благодаті Духу Святого. Істина зберігається в соборному розумі Церкви. Дія Духу Святого в Церкві є об'єктивним критерієм істинності духовного досвіду. Тому поза Церквою теозіс стає неможливим. Церква — це перш за все Тіло Христа і дія (благодать) Святого Духу в прямому розумінні. Прагнення до влаштування земного буття займає другорядне місце. Усвідомлення глибини абсолютності трансцендентного розриву між Богом і людиною приводить до глибокого переконання в онтологічній нікчемності людини (онтологічне смирення). У цій істині полягає заповітний сенс самопізнання людини.

2. Антропоцентрична фундаментальна духовно-історична парадигма (АФП)

Антропоцентрична фундаментальна парадигма виникає в межах Римської Церкви в результаті трансформації християнського вчення Вселенської Церкви. Цей процес починається формально з XI ст. н.е. (1054 р.), хоча цьому факту передував період її активних розкольніцьких дій остан-

ніх століть першого тисячоліття. У характеристиці ТФП зазначено, що незмінність змісту догматичних визначень Церкви пов'язана з трансцендентною сутністю Бога, а також із трансцендентним характером Одкровення. Жодне догматичне визначення Вселенської Церкви не містить у собі власне людських думок. Тому Одкровення і догматичне богослів'я, яке черпає зміст в Одкровенні, — абсолютні. Римо-католицька церква відкинула трансцендентний і абсолютний характер Одкровення, замінивши в тринітарному догматі визначення сходження Святого Духу від Отця додаванням «і від Сина». В.Н.Лосський з цього приводу пише: «Если же мы обратимся к догматическому вопросу, который разделяет Восток и Запад, к вопросу об исхождении Святого Духа, то о нем никак нельзя говорить как о случайном явлении в истории Церкви как таковой. С религиозной точки зрения он — единственная действительная причина сцепления тех факторов, которые привели к разделению. Хотя причина эта, может быть, и была обусловлена несколькими факторами, тем не менее догматическое определение стало как для одних, так и для других неким духовным обязательством, сознательным выбором в области исповедания веры» [5, с. 13—14]. Відомий богослов вважає, що догматичні відмінності є найважливішою причиною різниці в духовному житті на Сході й Заході, оскільки вони лежать у його основі. Тому неправильно духовне життя пояснювати причинами етичного і культурного порядку [5, с. 19—20].

Вказане зауваження В.Н.Лосського вельми актуальне. Дійсно, більшість, якщо не всі, праць у галузі історії, філософії, соціології тощо ігнорують сам

факт детермінації культурних явищ догматичними положеннями вчень християнських церков. Тоді як насправді культурні феномени вторинні у своєму походженні.

Таким чином, вчення про *filioque* стало найважливішою догматичною причиною, яка зумовила принципово різний свідомий шлях сповідання віри і власної історії. З погляду ТФП, вчення про *filioque* не є божественним визначенням, а виражає факт впровадження, включення до складу трічного догмату довільної людської думки, який приводить до інших фундаментальних догматичних і духовних наслідків. Ще раз процитуємо В.Н. Лосського, який підкреслює виняткову важливість цієї догматичної відмінності: «Не нужно также убеждать себя в том, что вопрос об исхождении Святого Духа или же вопрос о природе багодати не имеет большого значения для христианского учения в целом, якобы остающегося более или менее одиноковым и для римских католиков, и для православных. В таких основных догматах именно это «более или менее» и важно, ибо оно придает различный уклон всему учению, представляет его в ином свете, иными словами — порождает иную духовную жизнь» [5, с. 20]. Більш того, вчення про *filioque* привело до серйозних змін і в іншій частині догматичних положень Римської церкви.

Традиційно філософи, історики, соціологи розглядали Римо-католицьку церкву і парадигму, яку вона формує, як теоцентричні. Насправді, з погляду ТФП, Римо-католицька церква зробила фундаментальний відступ від принципів теоцентричної парадигми. З одного боку, вона поставила під сумнів трансцендентну природу Церкви і Одрокровення; а з іншого боку, внесла

іманентний (тварний, людський) зміст до Пресвятої Трійці, що позбавило Її трансцендентної чистоти. Бог не може мати складеної природи: частково трансцендентної, частково тварної (іманентної). Як до істини неможливо додати брехню без того, щоб і сама істина не перетворилася на брехню, так і внесення в догмат зміни про *filioque* у римо-католиків призвело до трансформації теоцентричного тринітарного догмату (за суттю і походженням) в продукт переробки його людським розумом — в антропоморфний, антропоцентричний догмат. Незначна для нецерковної свідомості зміна догматичної формули привела до фундаментального зрушення в духовному житті обох церков і «біфуркації» напрямів історичного розвитку.

У Писанні мовиться, що Святий Дух сходиться тільки і єдино від Отця, а також йдеться про послання у світ Сина і Духу. Бог привів своє творіння не через сходження, а через хотіння. Святі Отці прославляють силу, і владу, і рівність, і єдність. А латиняни, вводячи ересь про те, що сходження духу Святого є загальним і для Отця, і для Сина, окрім Трійці й Одиниці, вводять у Божество і Двійцю, тому що дві Особи — Отець і Син як причини сходження Святого Духу сходяться в одну, а Дух Святий представляє іншу. Але Святий Дух має своє Буття від сходження, від природи Отця. Отже, хотіння, благовоління, послання не є сходження, тому що справа Божественного хотіння — тварне буття. Апостоли і Отці ясно вчать про це, кажучи: «Дух Істини, Іже від Отця сходить» (Ін. 15,26); «Я благаю Отця, і дасть вам Іншого Утішителя, та буде з вами довіку» (Ін. 14,16). Цими словами Господь ясно стверджує, що Дух Святий сходиться від Отця, але по благоволінню Сина Божого посилається від Отця віру-

ючим. Отці Другого вселенського собору затвердили символ віри: «Вірую...І в Духа Святого, Господа Животворяшого, Іже від Отця сходить...». І Отці Шостого вселенського собору ухвалили, що хто не приймає догматів благочестя, на тому анафема буде і від стану християнського вивержений та буде.

Католики оголосили в 1870 році про непогрішимість папи у вірі й моральності. Але відомо, що папа Ліверій в IV столітті прийняв арианство, щоб повернутися із заслання на свою кафедру, а папа Гонорій в VII столітті дотримувався монофізитської ересі. Папа ж Лев III в 809 році, щоб зберегти Символ віри, слова «Духу Святого, Іже від Отця сходить» повелів вигравіювати на срібних таблицях, які були вмуровані в головному Соборі св. Петра в Римі. А папа Венедикт VIII зробив доповнення в Символ віри «і від Сина сходить». Відтоді незаконне нововведення стало догматом, що суперечить св. апостолам і отцям соборів. Якщо папа Венедикт непогрішимий, то всі, що з католиками не згідні, є грішники. Непогрішимість же є святість, і лише Церква «свята і непорочна» (Еф.5,27), і вона «стовп і затвердження істини» (1 Тім. 3,15). Навіть собори Західної церкви позбавляли влади пап за їх гріхи. Так і у 1409 році Пізанський собор позбавив влади пап Григорія XII і Венедикта XIII, а Констанцький собор (1414—1418) позбавив влади папу Іоанна XXIII і ухвалив, що собори вищі за пап (9 квітня 1415 р.).

Латиняни також учать, що сходження Божественного Духу є те ж саме, що послання, і, таким чином, мимоволі стверджують, що Дух створений. Тоді як насправді послання вказує про поблажливість до людей, коли дається Святий Дух, Він посилається, розділяється на дарування,

благодать і дуновіння, а сходження — особисте буття Духу від Отця. Син, що посилає або дає Дух, має Його від Першого і Єдиної Першооснови. Дух сходить від Отця і тоді, коли дається і посилається Сином. Латиняни сплутали сутність і дію. Вони благодать і дію називають Духом, коли Син, даруючи Дух людині, передає дари благодаті. Святий Дух належить Христу як Богові й по сутності, й по дії. По сутності й Іпостасі є Його, але не від Нього, а по дії — Його і від Нього.

Святий Григорій Палама розділяє сутність та енергію, або зовнішню дію Бога. За часів константинопольського патріарха Григорія Кіпрського (1283—1289) було затверджено, що «сходження Святого Духу від Отця потрібно зрозуміти як вихід Божественної енергії Отця через Сина, вічний прояв Божественного життя, а не як сходження Самої Іпостасі Святого Духу». Латиняни, пише у своєму листі до Акиндіну святий Григорій, вводять дві причини в Єдиний Дух. Святий Григорій вчить, що споглядання ісихастів не є пізнання Бога (як у філософії), а є єднання з Богом, яке перевищує почуття і розум.

У 1314 році був прийнятий святогорський томас, відповідний до Священного Писання і св. отців. У ньому затверджується, що Божественні дії, благодать — не Іпостась, не Суть, не природа Божія, і, проте, вони не створені й вічні (Фаворське світло). Божественні, нетварні енергії множинні й різноманітні. Божественне Буття пізнається не з Його Суті, що Вона є, а з того, що Вона не є.

Розглянутий важливий період у житті двох церков поклав початок трансформації ТФП в АФП. Римокатолицька церква і її антропоцентрична парадигма визначають подальшу долю Заходу і світової історії. З по-

гляду ТФП, історія римо-католицької парадигми полягає в поступовому процесі еманации і деградації її змісту. Трансцендентні елементи (положення) парадигми поступово замінюються на тварні, людські, іманентні. Апофатичний принцип як основа теоцентричного богослів'я і духовного життя поступово підміняється антропоцентричним. Найвищого розвитку АФП досягає в ХХ ст., під час панування наукового світогляду і технічного прогресу. У своєму історичному розвитку Захід здійснює круговий рух трансформації власних парадигм, повертаючись, по суті, до форм античного світогляду, хоча і в перетвореному вигляді.

Слід зазначити, що трансцендентність у католицизмі та протестантизмі має суто негативне, абстрактне значення. У цих квазіхристиянських парадигмах відсутня позитивність трансцендентності (нетварна благодать).

Таким чином, основу антропоцентричної фундаментальної духовно-історичної парадигми становить римо-католицьке віровчення. Його суттю є відвертий або неусвідомлено прихований антропоцентризм. Якщо теоцентрична фундаментальна парадигма вимагає зміни стану людини відповідно до її християнського ідеалу, то в антропоцентричній ми спостерігаємо пристосування і поступову трансформацію вчення Вселенської Церкви (ортодоксальної) до стану падшої людини. Вже з перших кроків її формування ми спостерігаємо втручання людського розуму в Символ віри, складений Самим Духом Святим і затверджений вселенським соборним розумом Церкви. Це втручання призвело до заперечення нетварної природи благодаті Святого Духу і врешті-решт перетворення Церкви в земний інститут на чолі з папою. Для антропоцентричної парадигми харак-

терна ідея нескінченного історичного прогресу, розвиток наукової філософії, науки, мистецтва, науково-технічний прогрес, споживацька культура, повага до прав людини, людської гідності (правове життерозуміння), розвиток ідей лібералізму і демократії.

3. Субстанціоцентрична фундаментальна духовно-історична парадигма (СФП)

Субстанціоцентрична фундаментальна парадигма представлена релігійно-філософськими вченнями Індії і Далекого Сходу. В основу її покладена характеристика, яку ми запозичили в Гегеля з його історії філософії: «Интеллектуальная субстанциональность представляет собой в Индии цель, между тем как в философии она представляет собой существенное начало; ... Интеллектуальная субстанциональность представляет собой противоположность рефлексии рассудка, субъективной индивидуальности европейца. У нас признается очень важным то обстоятельство, что я этого хочу, я это знаю; что я верю в это, предполагаю это, согласно основаниям, которые имеются у меня в пользу этого, в согласии с моим произволом, и этому обстоятельству мы придаем бесконечную ценность. Интеллектуальная субстанциональность есть крайняя противоположность этого настроения, в ней вся “субъективность” “я” исчезает; для интеллектуальной субстанциональности все объективное стало чем-то тщетным; для нее не существует объективной истины, долга, права, и, таким образом, единственное, что остается, это — субъективная тщета» [6, с.182]. Интеллектуальной субстанциональности не вистачає істотної форми об'єктивності: «...в восточной философии особенное есть нечто шаткое и предназначено к гибели, то на

почве мышления оно, напротив, находит себе место ...это именно жесткий европейский рассудок» [6, с.182]. Філософія в Індії тотожна релігії, стверджує Гегель [6, с.167]. Тому індійську філософію він порівнює зі схоластикою, яка розвивалася в межах християнського догматизму. Гегель робить висновок щодо релігійно-філософської доктрини індуїста: «...существует всеобщая субстанция, которую можно понимать более или менее абстрактно или более конкретно; все возникает из нее, и вершина человеческих достижений состоит в том, что человек, как создание, отождествляется с нею; это слияние в религии достигается посредством благочестия, жертвоприношения и строгих постов, а в философии посредством углубления в чистую мысль» [6, с.168].

В основу східних учень покладений принцип споглядання. Вищим етапом розвитку споглядання є безпредметне споглядання — зосередження, за допомогою якого здійснюється перехід у чисту умоглядну реальність. З метою досягнення безпредметного споглядання використовуються спеціальні прийоми згортання діяльності мислення (розсудливого пізнання).

Діяльність споглядання має екзистенціальне коріння, його мета — подолання чуттєвої і розсудливої свідомості й пов'язаного з ними страждання, а також інших негативних модусів тимчасового (сансарного) буття. Категорія знання (перш за все вербального) є лише засобом для цих цілей.

4. Антропоцентрично-субстанціоцентрична парадигма

Її репрезентує мусульманський світ. Вона складається з елементів як антропоцентричної, так і субстанціоцентричної парадигми.

Відверто антихристиянською ми вважаємо талмудистську фундаментальну парадигму. Ми не зупиняємося на її характеристиці спеціально, оскільки на цю тему опубліковано достатньо досліджень (зокрема Воробйовського Ю., Ходоса Е., Шокіна Р. та ін.).

Таким чином, основу запропонуваної концепції складає ідея фундаментальності релігійних традицій в детермінації культурно-цивілізаційних процесів та феноменів (філософія, наука, політика, економіка, мистецтво тощо).

У сучасному глобальному світі панує католицько-протестантська фундаментальна парадигма, яка не враховує впливових традицій Сходу, створює односторонню картину світу та проводить експансію системи цінностей, притаманних виключно новоевропейській цивілізації. В якості альтернативи пропонується концепція, в основу якої покладено православне світосприймання. Парадигмальний підхід (метод) дозволяє провести аналіз та ревізію світової історії та культури на основі власної вітчизняної духовно-історичної традиції.

1. Бубер М. Два образа веры / М.Бубер. — М., 1995.
2. Философско-религиозные истоки науки / под ред. Гайдено П.П. — М., 1977.
3. Jaki S. Science and Creation / S. Jaki. — Ed.& L., 1974.
4. Флоровский Г. В. Восточные отцы. Т. IV. / Г. В. Флоровский. — М., 1992.
5. Лосский В. Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви / В.Н.Лосский // Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. — М., 1991.
6. Гегель Г.В.Ф. История философии. — в 3 т. / Г.В.Ф.Гегель. — СПб.: Наука, 1993. — Т.1.